

Vznik státního socialistického vlastnictví a vývoj organizace průmyslu v Německé demokratické republice od roku 1945 do roku 1957

Zdeněk Madar

1. Vznik státního socialistického vlastnictví a první formy organizace průmyslu (1945–1949)

Militarizace německého národního hospodářství, zaměřená během fašistické diktatury na přípravu druhé světové války, zostřila jeho disproporce, jež se v Německu vyvíjely během celého kapitalistického panství. Druhá světová válka, rozpoutaná německými fašisty, pak zasadila německému národnímu hospodářství strašné rány: zničený průmysl, haldy trossek místo obytných domů, rozvrácená doprava a spoje, úplně znehodnocená měna, celkové dluhy ve výši asi 600 miliard marek — to bylo dědictví po fašismu. Neméně strašné škody však fašismus způsobil také ve vědomí německého národa tím, že mnoho lidí nakazil fašistickou ideologií a morálně je rozvrátil, a tím, že drtivé následky války uvedly velké množství občanů do stavu naprosté beznaděje nad hospodářským i mravním rozvratem německého národa.

Německé dělnické třídě připadl historický úkol vysvobodit Německo z této katastrofální situace a uskutečnit socialistickou revoluci. Základním předpokladem pro revoluční přechod od kapitalismu k socialismu byla jednota dělnické třídy a vytvoření široké fronty všech protifašistických a demokratických sil pod vedením dělnické třídy. Prvořadým úkolem bylo odstranit imperialismus, fašismus a militarismus, vytvořit podmínky pro rozvoj demokratických sil a pak uskutečnit přechod k politické moci dělnické třídy.

„V této době byla státní moc co do svého třídního obsahu revolučně demokratickou mocí dělníků a rolníků za účasti také jiných vrstev. Podkladem teorie a praxe revolučního boje naší strany bylo vědomé používání leninského učení o hegemonii proletariátu v této všeobecně demokratické revoluci.“¹ Bojem proti monopolní buržoazii, velkostatkářům a junkerům

¹ Z usnesení V. sjezdu SED. *V. sjezd jednotné socialistické strany Německa*. Praha, SNPL, 1959, str. 194.

a proti militarismu bylo možno zapojit do odstraňování následků války a fašismu všechny protifašistické, protíimperialistické a demokratické síly.² V tomto společném úsilí dělnická třída stále upevňovala své vedoucí postavení a získávala důvěru všeho obyvatelstva.

Na základě Deklarace čtyř spojeneckých mocností o porážce Německa a o převzetí nejvyšší moci nad Německem spojenci ze dne 5. června 1945 převzali spojenci nejvyšší státní moc v Německu. „Spojenci převzatá nejvyšší státní moc rovnala se tedy co do rozsahu a obsahu celku německé státní moci. Po jejím převzetí nezbyla tedy žádná pravomoc, která by vyplývala z německé státní moci. Nezůstala proto ani žádná práva ze suverenity německého státu vyplývající, která by mohla být kromě spojenci převzatých práv vlastněna nebo vykonávána.“³

Hlavními úkoly spojeneckých mocností, vyplývajících z postupimské dohody bylo odzbrojit a demilitarizovat Německo, likvidovat nacistickou stranu a podobné organizace, likvidovat ekonomické základy panství německých monopolů, potrestat válečné zločince a připravit obnovu německého politického života na demokratických základech. Na rozdíl od západních mocností, které ustanovení postupimské dohody od počátku sabotovaly, dbala sovětská okupační mocnost o to, aby zásady postupimské dohody byly ve východním Německu důsledně uskutečňovány a staly se pevným základem dalšího vývoje.

Ve východním Německu začala dělnická třída, vedená Komunistickou stranou Německa, uskutečňovat obnovu společenského a hospodářského života od prvních dnů po skončení druhé světové války. Velikou pomoc jí při plnění všech těchto úkolů poskytovala sovětská okupační mocnost.

Komunistická strana především usilovala o odstranění rozštěpení německého dělnického hnutí a o vytvoření jednotného marxisticko-leninského předvoje dělnické třídy. Proto prováděla od června 1945 svá jednotlivá opatření společně se Sociálně demokratickou stranou Německa. Vyvrcholením této spolupráce bylo spojení Komunistické strany Německa a Sociálně demokratické strany Německa v Jednotnou socialistickou stranu Německa na platformě marxismu-leninismu, k němuž došlo dne 21. a 22. dubna 1946.

Jednotná socialistická strana Německa neustále získávala čím dále tím větší důvěru lidu,⁴ zaměřovala svoji pozornost na odstranění následků války, na rozvoj hospodářství, na očistu státního aparátu, na rozvoj demo-

² Viz Ulbricht W., *Die Entwicklung des deutschen volksdemokratischen Staates 1945—1958*. Berlin, Dietz Verlag, 1958, str. 27.

³ Hajdu V., *Právní postavení obou německých států*, Praha, NČSAV 1961, str. 8.

⁴ Při volbách do zemských sněmů dne 20. října 1946 získala Jednotná socialistická strana Německa v Sasku 49,1 % v Durynsku 49,3 %, v Meklenbursku 49,5 %, v Sasku-Anhaltsku 45,8 % a Braniborsku 43,9 % hlasů.

kratismu, na upevňování politické jednoty dělnické třídy s rolnictvem a pokrokovou inteligencí a na vytvoření předpokladů pro budování základů socialistické společnosti.

Komunistická strana Německa uveřejnila již dne 11. června 1945 akční program, jenž vytyčil nejnaléhavější úkoly tehdejšího období:⁵ likvidaci zbytků hitlerovského režimu, obnovu demokratických práv, vyvlastnění majetku aktivních nacistů a válečných zločinců, likvidaci junkerských velkostatků apod.

Tento akční program se stal programem všech protimperialistických, protifašistických a demokratických sil ve východním Německu.

Hned v prvních dnech po osvobození Sovětskou armádou od fašistického jha vzniklo hnutí tzv. aktivistů první hodiny, tj. dělníků, kteří z vlastní iniciativy začali obnovovat výrobu v podnicích. Brzy na to podchytily hnutí aktivistů první hodiny odbory. Aktivisté první hodiny a odborové organizace se zasloužili o obnovení výroby v mnoha podnicích, o provedení očisty od nacistů a o organizování výroby. Tato činnost byla velmi významná zejména v podnicích, které jejich majitelé opustili. Později, po zřízení podnikových rad jako orgánů, jejichž úkolem bylo hájit společně s odborovými organizacemi zájmy pracujících, počátkem roku 1946,⁶ odborové organizace s podnikovými radami, jež se staly orgánem dělnické kontroly v podnicích, velmi úzce spolupracovaly a podporovaly je při plnění jejich úkolů.

Bezprostředně po osvobození obnovila sovětská vojenská správa v obcích a městech demokratické orgány samosprávy. Skutečnost, že rozhodující postavení v orgánech samosprávy měla od počátku dělnická třída, určila jejich další směr vývoje, postupné přerůstání v dalších letech v místní orgány státní moci. V jednotlivých zemích sovětské okupační zóny byly zřízeny zemské správy v čele se zemským prezidentem. Aby bylo zajištěno alespoň poněkud jednotné řešení některých nejdůležitějších otázek státní správy v jednotlivých zemích východního Německa, byly rozkazem sovětské správy č. 17 ze dne 27. července 1945 zřízeny tzv. ústřední správy, mimo jiné též ústřední správa pro průmysl.⁷ Vzhledem k velmi malé kom-

⁵ Viz *Zur ökonomischen Politik der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands und der Regierung der Deutschen Demokratischen Republik*. Berlin, Dietz Verlag, str. 7—16; viz též Ulbricht W., *Die Entwicklung des deutschen volksdemokratischen Staates 1945—1958*. Berlin, Dietz Verlag, 1958, str. 12—14.

⁶ Viz usnesení první konference delegátů Svazu svobodných německých odborů o úkolech a právech podnikových rad. (*Dokumente und Materialien zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung*. Berlin, Dietz Verlag, 1959, řada III, sv. 1, str. 486—493.)

⁷ Dalšími ústředními správami byla správa pro dopravu, pro spoje, pro průmysl paliv, pro obchod a zásobování, pro zemědělství, pro finance, pro otázky práce a sociální péče, pro zdravotnictví, pro školství a pro spravedlnost. (Viz *Dokumente und Materialien zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung*, Berlin, Dietz Verlag, řada III, sv. 1, str. 80—81.)

petenci ústředních správ však největší odpovědnost za řízení hospodářské a státní obnovy spočívala na sovětské okupační moci.

Sovětská vojenská správa poskytovala orgánům samosprávy a odborům významnou pomoc při obnově veškerého společenského, politického a hospodářského života. Její rozkazy vždy byly zaměřeny na vyřešení otázky, která byla v dané situaci nejzávažnější. Pomoc sovětské vojenské správy však nespočívala pouze v poskytování organizační pomoci, nýbrž i v předávání odborných zkušeností příslušníků Sovětské armády při obnovování výroby a přeškolení pracovníků i v bezprostřední pracovní pomoci příslušníků Sovětské armády.

Jedním z prvních opatření sovětské vojenské správy byl rozkaz č. 9 ze dne 21. července 1945 o obnově průmyslové výroby v sovětské okupační zóně, v němž byla uložena majitelům podniků povinnost zahájit do dne 15. srpna práci ve všech podnicích, jež nebyly vážně poškozeny nebo úplně zničeny. Stejnou povinnost uložil rozkaz i orgánům samosprávy.

Dalším závažným opatřením bylo odstranění nebezpečí inflace. Sovětská vojenská správa nařídila rozkazem č. 01 ze dne 23. července 1945 novou organizaci německých finančních a úvěrových orgánů.⁸ Byly založeny nové banky a spořitelny. Všechna konta starých bank, jež byly exponen-tem německé finanční oligarchie, byla uzavřena. K urychlení rozvoje nově založených bank poskytla sovětská vojenská správa úvěr ve výši 200 miliónů marek.

Během několika měsíců po skončení druhé světové války tak byly v sovětské okupační zóně na základě důsledného uskutečňování ustanovení postupimské dohody vytvořeny předpoklady pro odstranění zbytků fašismu a pro výstavbu nového společenského a hospodářského života. Byla obnovena činnost politických stran, mezi nimiž získala vedoucí postavení Komunistická strana Německa, dělnické hnutí bylo později sjednoceno sloučením Komunistické strany Německa a Sociálně demokratické strany v jednotnou marxistickou stranu, byla obnovena činnost odborů a demokratických samosprávných organizací a byl vytvořen nový systém finančních a úvěrových orgánů. Během necelých tří měsíců od září do listopadu 1945 byla v podstatě provedena pozemková reforma. Přes nesmírné obtíže byla zásluhou aktivity dělnické třídy a organizátorské činnosti sovětské okupační mocnosti postupně obnovována průmyslová výroba, zásobování obyvatelstva a doprava. Podařilo se překonat válečnou lethargii a vzbudit zájem širokých vrstev obyvatelstva o obnovu hospodářství. Všech těchto úspěchů dosáhla dělnická třída za významné pomoci sovětské vojenské správy.

⁸ Viz *Zehn Jahre Volkswirtschaft der Deutschen Demokratischen Republik*. Berlin, Verlag Die Wirtschaft, 1959, str. 276—278.

Zbývalo ještě vyřešit další závažný úkol, který měl význam nejen pro sovětskou okupační zónu, nýbrž pro všechny mírumilovné státy — likvidovat ekonomické základy panství německých monopolů. Sovětská vojenská správa uskutečnila ustanovení postupimské dohody týkající se likvidování monopolů svým historickým rozkazem č. 124 ze dne 30. října 1945. Tento rozkaz byl zaměřen především proti majetku německého státu, vedoucích činitelů NSDAP, německých vojenských úřadů a organizací a majetku vlád a státních příslušníků států, které byly spojencem nacistického Německa. Všechn tento majetek byl sekvestrován, tj. nuceně odňat jeho vlastníkům a předán do disponování sovětské vojenské správě. Sekvestrací ještě nebyla učiněna změna ve vlastnictví k tomuto majetku. Rozkaz dále nařídil, aby správu opuštěného majetku na území sovětské okupační zóny prozatímně převzala sovětská vojenská správa. Za zajištění obou skupin majetku, jak sekvestrovaného, tak i opuštěného majetku, převzatého do prozatímní správy, byly učiněny odpovědnými německé správní orgány.

Sekvestrovaný majetek NSDAP byl již 31. října 1945 rozkazem č. 126 sovětské vojenské správy konfiskován a dočasně převeden do správy velitelů sovětské vojenské správy. Převážná většina ostatního sekvestrovaného majetku byla konfiskována v roce 1946.

Rozkaz č. 124, důsledně uskutečňující ustanovení postupimské dohody, splnil celkem tři úkoly najednou: a) potrestal majetkově válečné zločince a aktivní fašisty, b) likvidoval moc monopolů, jež byly bez výjimky exponenty fašismu a c) tím, že odstranil ekonomické základy moci monopolní buržoazie (i když jen v jedné třetině Německa), přispěl k upevnění míru v Evropě, čímž jeho význam přerostl rámec Německa.

Rozkazem sovětské vojenské správy č. 124 byl zahájen dlouhodobý proces sekvestrování podniků, náležejících aktivním nacistům a válečným zločincům, jenž byl ukončen až dne 17. dubna 1948 rozkazem sovětské vojenské správy č. 64.⁹ Mezi sekvestrovanými podniky byly velké podniky koncernů AEG, Siemens, Mannesmann apod. Sekvestrační proces probíhal rychle zejména koncem roku 1945 a začátkem roku 1946.¹⁰ V sovětské zóně Berlína však byla sekvestrace prováděna v důsledku sabotování ze strany západních mocností daleko pomaleji. Při sekvestrování podniků bylo nutno nekompromisně bojovat proti pokusům koncernů a jejich přísluhovačů o vyčlenění jejich podniků ze sekvestrace (četné byly zejména pokusy o převedení vlastnictví fašistických předáků

⁹ Viz Zentralverordnungsblatt, 1948, str. 140—141.

¹⁰ Např. v nejprůmyslovější zemi sovětské okupační zóny, v Sasku, bylo do konce června 1946 zabaveno 4761 podniků.

na jejich příbuzné) a proti sabotážím zaměřeným proti sekvestrovaným podnikům.¹¹

Sekvestrování podniků válečných zločinců a nacistických předáků, přeměna těchto podniků na mírovou výrobu, odrážení pokusů o sabotáž a organizování výroby v sekvestrovaných podnicích bylo velkou zkouškou organizovanosti a vyspělosti dělnické třídy.

Sekvestrací prováděly orgány samosprávy, jejichž činnost řídila Ústřední německá komise pro sekvestrování a konfiskování. Právo disponovat sekvestrovanými podniky náleželo nejprve sovětské vojenské správě, avšak již v květnu 1946 byl sekvestrovaný majetek předán do držby a k užívání německým samosprávným orgánům rozkazem sovětské vojenské správy č. 154/181.

Těmito opatřeními však ještě nebyla vyřešena otázka *vlastnictví* k sekvestrovaným podnikům. Všeobecně převládal názor, že sekvestrované podniky se mají stát vlastnictvím lidu. Tato otázka byla nejprve vyřešena v Sasku, kde bylo uspořádáno dne 30. června 1946 lidové referendum, které mělo rozhodnout o předání sekvestrovaných podniků do rukou lidu. Kampaně při přípravě referenda byla vedena v duchu boje proti fašismu a imperialismu, nikoli ještě v duchu socialismu. „V lidovém referendu bude vyjádřeno, jak silné jsou síly našeho lidu, které chtějí jít uvědoměle mírovou cestou ...“.¹²

Přes snahu reakčních sil o zmaření referenda se převážná většina voličů vyslovila pro konfiskaci sekvestrovaných podniků: 77,7 % voličů hlasovalo pro to, aby byly předány do rukou německého lidu.¹³

Saský zemský sněm schválil na základě výsledku referenda zákon, podle něhož byl majetek válečných zločinců a aktivních nacistů prohlášen za konfiskovaný. Vlastníkem tohoto majetku se stala saská země. Analogické zákony byly schváleny později i v ostatních zemích východního Německa: dne 24. července 1946 v Duryňsku, dne 30. července 1946 v Sasku-Anhaltsku, dne 5. srpna 1946 v Braniborsku a dne 16. srpna 1946 v Meklenbursku. Značně později, až 8. února 1949, byl konfiskován majetek válečných zločinců v demokratickém sektoru Berlína. Zde mohla být konfiskace provedena teprve po rozdělení Berlína, neboť před tím byla soustavně saboto-

¹¹ Viz Ulbricht W., *Zur Geschichte der neuesten Zeit*. Berlin, Dietz Verlag, 1955, sv. I, 1. polosvazek, str. 259 až 260; viz též Hoffman H., *Die Schaffung des Volkseigentums in der Industrie im Bereich der Deutschen Demokratischen Republik*. Dosud nepublikovaná disertace, Deutsche Akademie für Staats- und Rechtswissenschaft W. Ulbricht, str. 155 až 200.

¹² Ulbricht W., *Die Entwicklung des deutschen volksdemokratischen Staates 1945 bis 1958*, Berlin, Dietz Verlag, 1958, str. 72.

¹³ Viz Dornberger G., *Zehn Jahre Volkseigentum in der Deutschen Demokratischen Republik*. Staat und Recht č. 4/1956, str. 435 a násl.; viz též Venediktov A. V., *Organizacija gosudarstvennoj promyšlennosti v SSSR*, sv. I, Leningrad, 1957, str. 245.

vána západními mocnostmi. Po skončení platnosti rozkazu č. 124 počátkem roku 1948 vyráběly konfiskované podniky celkem téměř 40 % veškeré průmyslové výroby.¹⁴

Sovětskému svazu připadl značný počet podniků jako reparace. Demontáž těchto podniků sice byla zahájena v roce 1945, avšak již v první polovině roku 1946 byl původní počet podniků určených k demontáži značně snížen. Sovětský svaz vytvořil ze zbývajících podniků, jež měly být demontovány, sovětské akciové společnosti. Tím značně pomohl německému lidu odstranit nebezpečí nezaměstnanosti, které hrozilo v důsledku toho, že značná část podniků byla zničena a výroba v nich mohla být obnovena teprve po vynaložení obrovských investic. Nebezpečí nezaměstnanosti se navíc zvýšilo v důsledku přesídlení německých občanů z Československa a z Polské lidové republiky. Tím, že převážná většina podniků náležejících Sovětskému svazu nebyla demontována, se značně zvýšily pracovní možnosti obyvatelstva sovětské okupační zóny.

Sovětské akciové společnosti však nepomohly německému lidu pouze tím, že odstranily hrozbu nezaměstnanosti. Byly to velké podniky, v nichž se hned od počátku používalo socialistických metod organizace práce, stejně jako v Sovětském svazu. Sovětské akciové společnosti se staly vzorem pro všechny ostatní konfiskované podniky, školou socialistické organizace průmyslové výroby.

Sovětský svaz postupně předával bez náhrady sovětské akciové společnosti německému lidu od roku 1947 do konce roku 1953. Sovětský svaz tak daroval německému lidu celkem asi 3800 podniků, jež měly značnou výrobní kapacitu.¹⁵ Nemenší význam než předání tohoto hospodářského potenciálu však měla i důvěra, kterou Sovětský svaz předáním těchto podniků německému lidu projevil, a skutečnost, že sovětské akciové společnosti byly pro německé dělnictvo školou, v níž se učilo socialisticky řídit hospodářství.

Základem socialistického vlastnictví v NDR tedy byly podniky válečných zločinců a aktivních fašistů, jež byly sekvestrovány rozkazem sovětské vojenské správy č. 124 a staly se později na základě zákonů jednotlivých zemí sovětské okupační zóny vlastnictvím jednotlivých zemí, dále majetek náležející NSDAP, jenž byl přímo konfiskován rozkazem sovětské vojenské správy č. 126 ze dne 31. října 1945 a jenž byl postupně předáván do vlastnictví zemí a konečně podniky, jež připadly Sovětskému svazu jako repa-

¹⁴ V Sasku bylo konfiskováno 2297 podniků, v Sasku-Anhaltsku 2064 podniků, v Durynsku 2609 podniků, v Braniborsku 1428 podniků a Meklenbursku 883 podniků, celkem tedy 9281 podniků, z nichž bylo 3843 průmyslových podniků, zbytek pak tvořily větší živnostenské podniky. Viz Mussler W., *Die volkseigenen Betriebe*. Berlin, Die freie Gewerkschaft, 1948, str. 26.

¹⁵ Podíl sovětských akciových společností na celkové průmyslové výrobě na území dnešní NDR činil v r. 1947 19,5 %, v r. 1948 22 %, v r. 1949 21,9 % a v r. 1950 22,6 %.

race, jejichž většinu však Sovětský svaz rovněž postupně předal německému lidu. Účelem všech těchto konfiskačních opatření bylo potrestat válečné zločince a aktivní fašisty a odstranit ekonomické základy moci monopolního kapitálu, tj. splnit ustanovení Postupimské dohody.

Tato postupně činěná opatření neměla od počátku jasně socialistický charakter. Závažné je, že rozhodující úlohu při provádění všech těchto opatření měla dělnická třída, vedená jednotnou socialistickou stranou Německa, jež se stala od počátku vedoucí silou v bloku demokratických, protifašistických a protiimperialistických sil. Německá dělnická třída svým rozhodujícím postavením nedovolila, aby se konfiskované podniky jakoukoli cestou vrátily do rukou buržoazie a určila jejich další směr vývoje jako národních podniků, jež jsou vlastnictvím všeho německého lidu. Přes všechny specifčnosti, přes veškeré prolínání prvků dokončování buržoazně demokratické revoluce s prvky revoluce socialistické, jež bylo charakteristické pro celé období vývoje v NDR až do roku 1949 a tedy i pro vznik státního socialistického vlastnictví, musíme celý tento proces charakterizovat jako *socialistické znárodnění*, i když jeho kořeny spočívaly v protifašistickém a demokratickém hnutí. V letech 1949—1950 je již charakter národních podniků jako subjektů státního socialistického vlastnictví naprosto jasný.

V souvislosti s převedením sekvestrovaných podniků do vlastnictví zemí v roce 1946 vznikla nutnost vytvořit jednotnou soustavu jejich organizace a řízení. Vzhledem k tomu, že neexistoval ústřední německý orgán s takovou kompetencí, jež by mu umožňovala řídit jednotně hospodářský rozvoj v celé sovětské okupační zóně, bylo hospodářství organizováno jednotně pouze v rámci jednotlivých zemí. To je další zvláštností hospodářského vývoje Německé demokratické republiky ve srovnání s ostatními zeměmi lidové demokracie, v nichž byly znárodněné podniky od počátku jejich existence řízeny jednotně ústředním orgánem v celé zemi.

Nejúčelnější organizace konfiskovaných podniků, přiměřená dané situaci, byla vytvořena v Sasku. Je nutno velmi kladně hodnotit, že již v roce 1946 v ní bylo uplatněno několik prvků, charakteristických pro socialistickou organizaci průmyslové výroby (zejména účast pracujících na řízení). Tím organizace řízení podniků v Sasku značně přerostla nad úroveň organizace průmyslu v ostatních zemích východního Německa, kde byly podniky řízeny převážně starými, značně byrokratickými metodami. Proto také zkušenosti z organizace průmyslové výroby v Sasku byly později převzaty při vytvoření jednotné organizace průmyslu pro celou sovětskou okupační zónu v roce 1948, kdy již německá dělnická třída prokázala, že je schopna řídit hospodářský rozvoj v celé zemi.

Řízení průmyslové výroby v Sasku bylo silně centralizované. Podniky

nebyly samostatnými právníckými osobami. Veškerou jejich činnost — plánování, financování, materiálně technické zásobování i odbyt — řídilo 65 průmyslových správ, organizovaných podle jednotlivých průmyslových oborů. Řízení činnosti průmyslových správ ještě nespočívalo na odpovědnosti jediného vedoucího, nýbrž na kolegiálním orgánu, tříčlenném ředitelství.

Závažnou skutečností je, že se již v této době objevila jedna ze základních zásad socialistického řízení hospodářství — účast pracujících na řízení. Účast pracujících na řízení byla zajištěna tím, že v podnicích byly vytvořeny podnikové rady jakožto orgány, jejichž úkolem bylo hájit zájmy všech zaměstnanců, a odborové organizace. Oba tyto orgány byly oprávněny spolurozhodovat o všech důležitých otázkách týkajících se výroby, mzdových a pracovních věcí. Rovněž byla zajištěna účast pracujících na činnosti průmyslových správ tím, že v nich byly zřízeny správní rady, skládající se ze zástupů podnikových rad podřízených podniků. I když kompetence správních rad nebyla příliš veliká a omezovala se v podstatě na schvalování rozpočtů průmyslových správ a podniků a na spolurozhodování při jmenování a odvolávání vedoucích pracovníků, je nutno velmi kladně hodnotit skutečnost, že byla zajištěna účast pracujících nejen na řízení podniků, nýbrž i na činnosti řídicího orgánu.

V Sasku i v ostatních zemích sovětské okupační zóny se také brzy objevily jednoduché formy plánování. V posledním čtvrtletí roku 1945 byly sice vypracovány v jednotlivých zemích čtvrtletní plány, neměly však velký význam. Za vlastní zárodek plánování však lze považovat roční plány, jež vypracovaly ústřední správy pro jednotlivé hospodářské úseky v roce 1946 a 1947. Tyto plány sice nebyly vypracovány komplexně a nebyly téměř vůbec vzájemně koordinovány, neboť neexistoval jednotný ústřední řídicí orgán, avšak byly to již plány, k nimž musily průmyslové správy v Sasku a obdobné orgány v ostatních zemích přihlížet.

Dalším prvkem socialistického řízení hospodářství byly nejjednodušší formy socialistického soutěžení, s nimiž bylo započato v roce 1947. Právě v oblasti výchovy pracujících k novému poměru k práci vyvíjela Jednotná socialistická strana Německa a odbory značné úsilí. Stále bylo ještě nutno překonávat v lidech poválečnou letargii, a to za velmi obtížných podmínek, neboť životní úroveň byla v prvních letech zvyšována jen velmi pomalu. Socialistickým soutěžením byl u mnoha pracujících znovu podnícen zájem o zvyšování produktivity práce, která byla velmi nízká.¹⁶ Vzhledem k naléhavosti zvýšení produktivity práce vydala sovětská vojenská správa

¹⁶ Např. ještě v roce 1947 činila produktivita práce pouze 56 % ve srovnání s produktivitou práce v roce 1938 (viz *Protokoll des III. Parteitages der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands*. Berlin, Dietz Verlag, 1951, sv. 1, str. 347.)

rozkaz č. 234 ze dne 9. října 1947,¹⁷ jenž vyhlásil boj proti lajdáctví, nařídil zlepšení bezpečnosti práce, zvýšení mezd dělníkům v nejdůležitějších průmyslových odvětvích a používání výkonových mezd v širším rozsahu. Zároveň s prováděním tohoto rozkazu organizovala Jednotná socialistická strana mohutnou mobilizační akci pod heslem „Více vyrábět — více jíst“.

V souvislosti s postupnou konsolidací hospodářského života¹⁸ vyvstávala neustále s větší naléhavostí potřeba orgánu, který by řídil hospodářský vývoj jednotně v celé sovětské okupační zóně. Nutnost tohoto orgánu vyplývala i z hlavních úkolů, které měl průmysl v těchto letech, tj. obnovení výroby ve všech podnicích, převedení veškeré výroby na výrobu pro mírové účely, zvýšení produktivity práce a odstranění disproporcí ve složení průmyslové výroby. Právě tento poslední úkol byl velmi závažný vzhledem k tomu, že v důsledku rozštěpení Německa byla hospodářská rovnováha silně porušena.¹⁹

Přípravy k vytvoření ústředního orgánu pro řízení hospodářství se konaly již v roce 1947. Výsledkem těchto příprav bylo vytvoření Německé hospodářské komise, jež bylo schváleno rozkazem sovětské vojenské správy č. 32 ze dne 12. února 1948.²⁰ Lze oprávněně říci, že vytvořením tohoto orgánu byla zahájena nová, vyšší etapa hospodářského rozvoje ve východním Německu, během níž byly odstraněny rozdíly v organizaci průmyslu v jednotlivých zemích a vytvořen systém řízení národních podniků i jednotný režim pro zbývající soukromé podniky.

Německá hospodářská komise se skládala z volených zástupců zemí, ze zástupců politických stran, německých ústředních správ, odborů a jiných organizací. Aparát Německé hospodářské komise se skládal ze 17, později 18 hlavních správ, jež byly specializovány podle jednotlivých průmyslových oborů. Hlavním úkolem Německé hospodářské komise bylo zajišťo-

¹⁷ Viz Zentralverordnungsblatt, 1948, str. 1—4.

¹⁸ Průmyslová výroba ve srovnání s r. 1938 (= 100 %) činila v r. 1946 42,1 %, v r. 1947 53,7 % a v r. 1948 71,4 %.

¹⁹ Např. v sovětské okupační zóně činila výroba v jednotlivých odvětvích uvedené procento z celé německé předválečné výroby: hnědé uhlí 64,1 %, elektrická energie 35,4 %, avšak železná ruda pouze 5,4 %, surové železo 1,6 %, cement 16,5 % apod. Rovněž ve skladbě průmyslových podniků byly značné disproporce: na území sovětské okupační zóny sice byla většina speciálních strojírenských podniků, elektrotechnických podniků a chemických podniků specializovaných na určité druhy výroby, podniků optického průmyslu a keramických podniků, avšak na druhé straně zde bylo malé množství podniků některých odvětví těžkého průmyslu a podniků, zpracovávajících základní chemické výrobky. Avšak kromě těchto disproporcí, existujících mezi východním a západním Německem, existovaly značné disproporce i v sovětské okupační zóně samé. Tak např. v roce 1948 bylo 70,3 % textilního průmyslu soustředěno v Sasku, 52,6 % strojírenství v Sasku, 63,5 % jemné mechaniky a optického průmyslu v Durynsku, 72,4 % lehkého průmyslu v Sasku, 62,2 % gumárenského průmyslu v Sasku-Anhaltsku apod.

²⁰ Viz Zentralverordnungsblatt, 1948, str. 89 a str. 138.

vání obnovy a rozvoje průmyslové výroby a koordinace činnosti německých ústředních správ.

Prvním opatřením Německé hospodářské komise bylo skoncování s dosavadní organizační nejednotností, jež existovala při řízení podniků v jednotlivých zemích a vytvoření jednotného systému řízení národních podniků²¹ v celé sovětské okupační zóně.

Všechny podniky byly rozděleny do tří skupin. Do první skupiny byly zařazeny hospodářsky nejdůležitější podniky, z nichž byla zřízena sdružení národních podniků, řízená hlavními správami Německé hospodářské komise. Do druhé skupiny byly zařazeny podniky méně důležité, jejichž význam však překračoval rámec města nebo okresu. Z těchto podniků byla zřízena sdružení, řízená zemskými vládami. Třetí skupinu pak tvořily podniky nepatrného hospodářského významu a živnostenské provozovny, jejichž činnost byla zaměřena převážně na poskytování služeb obyvatelstvu. Z těchto podniků a provozoven byly zřízeny komunální podniky.

Organizace prvních dvou skupin podniků, jejichž hospodářský význam zdaleka převyšoval význam třetí skupiny, spočívala na zásadě oborového řízení. Podniky byly začleněny do sdružení, organizovaných podle jednotlivých průmyslových oborů. Rozdíl mezi oběma skupinami podniků — ústředně a zemsky řízených — spočíval pouze v rozdílném nejvyšším řídicím orgánu, jímž u ústředně řízených podniků byla Německá hospodářská komise, u zemsky řízených podniků zemská vláda. Zásada oborového řízení umožnila jednotně a centralizovaně řídit jednotlivé průmyslové obory, hospodářsky a organizačně konsolidovat podniky, zavádět v nich socialistické metody řízení a vytvářet předpoklady pro zvyšování jejich samostatnosti. Komunální podniky, řízené okresními a obecními radami, byly řízeny podle územního hlediska bezprostředně těmito orgány.

Přesto, že byla poněkud zvýšena majetková samostatnost podniků tím, že jim byly přiděleny základní fondy a oběžné prostředky, nebyly podniky prohlášeny za samostatné právnické osoby, neboť ještě nebyly dostatečně organizačně upevněny. Sdružení národních podniků²² — podobně jako dříve průmyslové správy v Sasku — řídily veškerou činnost podniků. Příslušelo jim plánování, materiálně technické zásobování podniků, odbyt,

²¹ Konfiskované podniky byly prohlášeny za národní podniky rozkazem sovětské vojenské správy č. 76 ze dne 23. dubna 1948. (Viz Zentralverordnungsblatt, 1948, str. 142 až 146.)

²² Celkem bylo vytvořeno 75 sdružení řízených Německou hospodářskou komisí, jež sdružovala 1764 podniků, v nichž pracovalo v polovině roku 1948 více než 500 000 zaměstnanců. O existující disproporci v rozmístění průmyslové výroby na území sovětské okupační zóny v této době svědčí skutečnost, že 900 z těchto podniků bylo na území Saská, kdežto v Braniborsku jich bylo pouze 211, v Meklenbursku dokonce 44, v Duryňsku 274 a v Sasku-Anhaltsku 335. (Viz Mussler W., *Die volkseigenen Betriebe*. Berlin, Freie Gewerkschaft, 1948, str. 74.)

zajišťování podniků výrobními prostředky i pracovními silami a řízení finanční činnosti podniků.

V čele sdružení stál ředitel, nikoli jako dříve v Sasku kolegiální orgán. Vedení jedinou osobou se tak stalo trvale jednou z hlavních zásad organizace průmyslu.

Účast pracujících na řízení byla dále rozvinuta. Při sdruženích byly zřízeny podle vzoru předcházející organizace průmyslu v Sasku správní rady, jež se účastnily projednávání nejdůležitějších otázek práce sdružení. Byly ve srovnání se správními radami průmyslových správ v Sasku nadány větší pravomocí, neboť byly oprávněny dávat řediteli sdružení národních podniků doporučení, jemuž nesmělo ředitelovo rozhodnutí odporovat. Absolutní většina zástupců odborů ve správních radách umožňovala, aby správní rady plnily celkové úkoly uložené odborům, tj. usilovaly o zvýšení produktivity práce, účastnily se plánování, podporovaly hnutí aktivistů, vnitropodnikové a mezipodnikové soutěžení apod.

V podnicích bylo spolurozhodování pracujících na řízení zajištěno jednak prostřednictvím podnikové rady, jednak prostřednictvím odborové organizace.²³ Podnikové rady a odborové organizace v podnicích byly oprávněny kontrolovat plnění podnikového plánu, podávat návrhy na zlepšování pracovních metod, účastnit se projednávání výrobních plánů a kontrolovat vyráběné zboží po stránce kvantitativní a kvalitativní. Vedení podniku bylo povinno informovat podnikovou radu i odborovou organizaci o všech závažných opatřeních a podávat jim alespoň jednou měsíčně zprávu o stavu rozvoje výroby v podniku. Kromě toho byly podnikové rady i odborové organizace oprávněny spolurozhodovat s vedením podniku při projednávání řady dalších otázek (přijímání a propouštění zaměstnanců, zavádění výkonových norem, dodržování podmínek ochrany a bezpečnosti práce apod.).

Zemské vlády řídily jim svěřené podniky podle stejných organizačních zásad, podle nichž byly řízeny ústředně řízené podniky. Činnost zemsky řízených podniků řídila sdružení národních podniků, která byla podřízena odborným správám, vytvořeným při vládách jednotlivých zemí. Obě skupiny podniků — ústředně i zemsky řízené — tedy byly organizovány podle třístupňového systému: hlavní správa Německé hospodářské komise (u podniků ve správě zemí odborná správa národních podniků zemí) — sdružení národních podniků — podnik. Pracující byli zapojováni do účasti na spolurozhodování o činnosti sdružení i podniků stejně jako u podniků řízených ústředně.

Tuto organizaci průmyslu doplnilo nařízení o finančním hospodářství

²³ Svaz svobodných německých odborů měl v roce 1946 3 000 000 členů, v roce 1950 již 4 700 000 členů.

národních podniků²⁴ ze dne 12. května 1948. Finanční postavení podniků bylo posíleno navíc peněžní reformou, uskutečněnou rozkazem sovětské vojenské správy č. 111 ze dne 23. června 1948,²⁵ podle něhož se nová měna vyměňovala v poměru 1:10, u národních podniků však v poměru 1:1.

Posledním opatřením uzavírajícím vytvoření jednotné organizace průmyslu z roku 1948 bylo zvýšení úrovně plánování. Německá hospodářská komise vypracovala hospodářský plán na druhé pololetí roku 1948, jenž byl přechodem k dvouletému plánu rozvoje na léta 1949—1950. Cílem dvouletého plánu bylo obnovit mírové hospodářství a dosáhnout v roce 1950 81 % úrovně průmyslové výroby z roku 1936 nebo zvýšit výrobu ve srovnání s rokem 1947 o 35 %. Produktivita práce měla stoupnout ve srovnání s rokem 1947 o 30 %, vlastní náklady národních podniků měly poklesnout alespoň o 7 %. Úkoly jednotlivých hospodářských odvětví již byly v dvouletém plánu vzájemně koordinovány. Zvýšení významu plánování mělo za následek další rozšíření účasti pracujících na řízení podniků a sdružení. V podnicích byly vytvořeny výbory pro plánování, které vykonaly obrovskou práci při vypracovávání výrobních plánů, při jejich provádění a při zvyšování zájmu pracujících na plnění plánů.

Vytvořením jednotné organizace průmyslu v roce 1948 bylo dovršeno první období vývoje německého průmyslu. Bylo to období, během něhož došlo k přerůstání buržoazně demokratické revoluce v revoluci socialistickou. Byl konfiskován majetek válečných zločinců a nacistů, který se během následujícího vývoje stal majetkem všeho lidu, socialistickým vlastnictvím. Byly obnoveny demokratické samosprávné orgány, v nichž byly zastoupeny široké vrstvy protifašistických, demokratických sil, vedené dělnickou třídou. Socialistické prvky, které se zpočátku prolínaly s prvky dokončování buržoazně demokratické revoluce, získávaly postupně převahu ve všech oblastech politického i hospodářského života. Německá dělnická třída se naučila organizovat své hospodářství, při čemž jí poskytovaly nezištnou bratrskou pomoc sovětské ozbrojené síly. V důsledku neustálého zvyšování vedoucí úlohy dělnické třídy a prohlubování opatření socialistického charakteru v politické i hospodářské výstavbě zemí sovětské okupační zóny byly vytvořeny předpoklady pro vznik Německé demokratické republiky jako prvního socialistického státu v dějinách Německa. Největší zásluhy o úspěchy dosažené v těchto letech měla Jednotná socialistická strana Německa, jež byla vedoucí silou, mobilizující pracující k obnově společenského a hospodářského života a bránící pokusům o zvrácení vývojové cesty, po níž se dal pod jejím vedením lid ve východním Německu.

Vývoj organizace průmyslu od května roku 1945 až do vzniku Německé

²⁴ Viz Zentralverordnungsblatt, 1948, str. 148—150.

²⁵ Viz Zentralverordnungsblatt, 1948, str. 217—220.

demokratické republiky je charakterizován postupným vytvářením jednotných zásad pro řízení národních podniků, nejdříve v jednotlivých zemích, později v celém východním Německu. Již od počátku organizační činnosti zaměřené na správu průmyslu byli do správy státu a hospodářství zapojováni pracující a bylo používáno zásady plánování. Tyto zásady socialistického řízení hospodářství, existující zpočátku pouze v zárodečných formách, byly postupně prohlubovány.

2. Organizace průmyslu od vzniku Německé demokratické republiky v r. 1949 do reorganizace průmyslu v r. 1958

Dne 7. října 1949 byla vyhlášena Německá demokratická republika. Vznik Německé demokratické republiky zahájil novou etapu ve vývoji východního Německa. „V letech 1945—1949 byly úkoly buržoazně demokratické revoluce pod vedením dělnické třídy a její strany na území NDR vyřešeny. Dověření buržoazně demokratické revoluce splynulo vjedno s odstraněním základů imperialismu a se vznikem prvních zárodků socialismu.“²⁶

Ústava Německé demokratické republiky, vyhlášená dne 7. října 1949, zakotvila nejdůležitější výsledky dosavadního vývoje a otevřela cestu dalšímu rozvoji. Kromě všeobecných zásad socialistického státu, jako je právo na práci, právo na odpočinek a ochranu zdraví, právo účastnit se spolurozhodování při řízení výroby, byla do popředí vytyčena zásada plánování jako zásada vedoucí ke zvyšování životní úrovně obyvatelstva (čl. 21). Ústava rovněž zakotvila vyvlastnění podniků válečných zločinců a aktivních fašistů (čl. 24, odst. 3), zákaz soukromých monopolních organizací (čl. 24, odst. 4) a zásadu, že veškeré nerostné zdroje a všechny hospodářsky využitkovatelné přírodní síly a podniky určené k jejich využitkování jsou majetkem lidu (čl. 25, odst. 1).

Změny v organizaci ústředních orgánů státní správy, provedené na základě ústavy, se odrazily rovněž v organizaci průmyslu. Rozhodování o nejdůležitějších otázkách rozvoje národního hospodářství bylo svěřeno radě ministrů Německé demokratické republiky, která tak převzala část kompetence Německé hospodářské komise, jež byla v říjnu 1949 zrušena. Úkol plánování rozvoje celého národního hospodářství převzalo ministerstvo pro plánování,²⁷ jež předávalo výrobní úkoly jednotlivým hospodářským ministerstvům (pokud se jednalo o ústředně řízené hospodářství) a jednot-

²⁶ Z usnesení V. sjezdu SED. *V. sjezd jednotné socialistické strany Německa*. Praha, SNPL, 1959, str. 196.

²⁷ Viz *Zehn Jahre Volkswirtschaft der Deutschen Demokratischen Republik*. Berlin, Verlag Die Wirtschaft, 1959, str. 56—57.

livým zemím (pokud se jednalo o hospodářství řízené zeměmi). Ministerstvo pro plánování tedy mělo postavení ústředního plánovacího orgánu, odpovědného za plánování celého národního hospodářství.

Řízení činnosti ústředně řízených sdružení národních podniků, jež byla dříve řízena hlavními správami Německé hospodářské komise, bylo svěřeno ministerstvu průmyslu. Ve způsobu řízení ústředně řízených sdružení národních podniků se změnil pouze nejvyšší řídicí orgán, jímž se nyní stalo ministerstvo průmyslu místo Německé hospodářské komise, od které převzalo její hlavní správy. Určité úkoly spojené s řízením ústředně řízených sdružení národních podniků připadly rovněž některým jiným ministerstvům, která však řídila pouze malý počet podniků, jejichž výroba se týkala bezprostředně daného rezortu (např. ministerstvo zdravotnictví řídilo činnost podniků na výrobu léčiv apod.).

Celková kompetence Německé hospodářské komise tedy byla rozdělena mezi radu ministrů NDR (ústřední řízení rozvoje národního hospodářství), mezi ministerstvo pro plánování (plánování celého národního hospodářství) a mezi ministerstvo průmyslu a některá další ministerstva (řízení činnosti sdružení národních podniků). Organizace průmyslu řízeného jednotlivými zeměmi a organizace komunálních podniků, řízených obecními a okresními lidovými zastupitelstvy, zůstala beze změny.

Dvouletý hospodářský plán na léta 1949—1950, jehož cílem bylo dosažení 81% úrovně výroby ve srovnání s rokem 1936 a obnova mírového hospodářství v NDR, byl značně překročen: koncem roku 1950 dosáhla již výroba 103 %, tj. dvouletý plán byl splněn v podstatě za jeden a půl roku.

Během dvouletého plánu však nebyly pouze významně překročeny plánované úkoly. Byly také organizačně a hospodářsky upevněny národní podniky, zejména podniky velkého hospodářského významu, a došlo k podstatnému rozvoji iniciativy pracujících a ke zvýšení jejich účasti na řízení. Socialistické soutěžení se stalo masovým hnutím a hlavní metodou zvyšování produktivity práce. V roce 1950 byly poprvé v podnicích uzavřeny kolektivní smlouvy, zaměřené především na plnění plánovaných úkolů. Toto zaměření kolektivních smluv souviselo se skutečností, že nařízením rady ministrů NDR z března 1950²⁸ byl zdůrazněn význam systematické plánovací práce a vytyčen požadavek zvyšování kvalifikace plánovačů. Socialistické plánování rozvoje národního hospodářství se stalo předmětem pozornosti pracujících a nástrojem jejich dalšího zapojování do účasti na řízení.

Všechny tyto zkušenosti vedly k tomu, že v prosinci 1950 byla uskutečněna reorganizace průmyslu, která značně prohloubila socialistické zásady řízení. Účelem reorganizace bylo vytvořit organizační předpoklady pro

²⁸ Viz Gesetzblatt, 1950, str. 200.

splnění prvního pětiletého plánu na léta 1951—1955, jehož zásady nastínil W. Ulbricht v červnu 1950 na III. sjezdu Jednotné socialistické strany Německa. Hlavním úkolem pětiletého plánu bylo zvýšit průmyslovou výrobu ve srovnání s rokem 1950 na 190 %, tj. zdvojnásobit průmyslovou výrobu ve srovnání s rokem 1936 a podstatně zvýšit úroveň obyvatelstva ve srovnání s předválečnou dobou.²⁹ Během prvního pětiletého plánu, jenž byl zaměřen na přednostní rozvoj těžkého průmyslu, měly být podstatným zvýšením výroby odstraněny disproporce existující v celém národním hospodářství i mezi jednotlivými průmyslovými odvětvími, které byly dědictvím po kapitalistickém panství a důsledkem rozštěpení Německa.

Změny v řízení průmyslu, uskutečněné koncem roku 1950 a začátkem roku 1951, byly změnami, které znamenaly definitivní upevnění *socialistického* řízení hospodářství v oblasti průmyslové výroby a umožnily přechod k *plánovité* výstavbě základů socialismu v Německé demokratické republice. Tyto změny v organizaci průmyslu zahájily druhé významné období v rozvoji socialistického průmyslu, charakterizované upevněním centrálního řízení rozvoje celého národního hospodářství, postupným rozšiřováním pravomocí národních podniků a místních orgánů státní moci a prohloubením účasti pracujících na řízení. Bylo to období definitivního vítězství socialistického národního hospodářství.

Místo ministerstva pro plánování byla zřízena Státní plánovací komise³⁰ jako orgán rady ministrů NDR pro vypracovávání a systematickou kontrolu plnění plánů. Vytvořením Státní plánovací komise jako orgánu vlády byl dále zdůrazněn význam centrálního řízení plánování.

Na základě nařízení rady ministrů NDR ze dne 22. prosince 1950³¹ byly velké průmyslové podniky, tvořící celkem asi 7 % všech podniků, spadajících dosud pod sdružení národních podniků, vyňaty z této podřízenosti a podřízeny přímo hlavním správám příslušných průmyslových ministerstev. Tak byl u nejvýznamnějších podniků odstraněn mezičlánek, který v dané vývojové etapě již nebyl nutný. Tyto podniky se staly samostatnými právníckými osobami. Stejně jako v ostatních socialistických státech, i v NDR v tomto období vznikla nutnost vytvořit větší počet ministerstev, jež by mohla specializovaněji řídit jednotlivá průmyslová odvětví. Proto bylo v listopadu 1950 dosavadní ministerstvo průmyslu rozštěpeno na minister-

²⁹ Viz *Zur ökonomischen Politik der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands und der Regierung der Deutschen Demokratischen Republik*. Berlin, Dietz Verlag, 1955, str. 69—71.

O zvyšování životní úrovně obyvatelstva svědčí např. růst průměrné mzdy dělníků, jež činila v r. 1950 262 DM, v r. 1951 296 Dm, v r. 1952 313 DM, v r. 1955 již 383 MD. (Viz Š č u k i n A. J., *Promyšlennost Germanskoj Demokratičeskoj Respubliky*, Moskva, Izdatelstvo IMO, 1959, str. 71). Navíc je nutno přihlédnout k postupnému snižování cen.

³⁰ Viz Gesetzblatt, 1950, str. 1135—1136.

³¹ Viz Gesetzblatt, 1950, str. 1233—1235.

stvo těžkého průmyslu, ministerstvo strojírenství a ministerstvo lehkého průmyslu.³² Počet průmyslových ministerstev, pověřených řízením určitých průmyslových odvětví se později dosti často měnil tím, že průmyslová ministerstva byla rozštěpena na další specializovanější celky nebo opět sloučena. Před reorganizací průmyslu v únoru 1958 existovalo sedm průmyslových ministerstev³³ a státní sekretariát pro místní hospodářství.

Ke značné změně došlo rovněž v řízení podniků, řízených dosud sdruženími národních podniků v jednotlivých zemích Německé demokratické republiky. Tato sdružení zemsky řízených národních podniků byla zrušena a podniky v nich sdružené byly podle jejich velikosti a hospodářského významu předány buď přímo hlavním správám ministerstev jako samostatné právnické osoby, nebo byly zahrnuty do sdružení národních podniků, řízených hlavními správami ministerstev. Menší část podniků, řízených doposud zeměmi, jež nemohly být pro jejich malý hospodářský význam předány hlavním správám ani zahrnuty do sdružení, byla předána do správy okresních a obecních lidových zastupitelstev jako podniky místního průmyslu.³⁴ Tím byla rozšířena hospodářská základna spravovaná orgány samosprávy. Okresní a obecní lidová zastupitelstva tedy nadále spravovala jak dosavadní komunální podniky, tak i podniky místního průmyslu, jež byly zřízeny z podniků převzatých od zemských vlád. Koordinaci činnosti podniků místního průmyslu prováděla Státní plánovací komise.

Reorganizace průmyslu z roku 1950 učinila několik opatření, jež měla zásadní význam pro upevnění socialistického řízení průmyslu a umožnila zdokonalovat formy řízení podniků v příštích letech:

a) Význam centrálního řízení plánování národního hospodářství byl zvýšen vytvořením Státní plánovací komise, jakožto orgánu rady ministrů.

b) Ze 7 % podniků velkého hospodářského významu se staly samostatné právnické osoby. I když toto procento nebylo příliš veliké, mělo toto opatření význam jak pro organizační upevnění těchto podniků, tak i pro zvyšování samostatnosti ostatních podniků, jimž se tyto velké podniky staly vzorem. Byla otevřena perspektiva pro právní osamostatnění všech ostatních podniků.

c) U podniků, které se staly samostatnými právnickými osobami, byl odstraněn mezičlánek — sdružení podniků, takže bylo zjednodušeno a zlepšeno spojení mezi vedením těchto podniků a státními orgány.

d) Zrušením sdružení podniků řízených jednotlivými zeměmi byla odstraněna skupina podniků středního významu, řízených doposud jednotli-

³² Viz Gesetzblatt, 1950, str. 1135—1136.

³³ Ministerstvo hutí a rudných dolů, ministerstvo chemického průmyslu, ministerstvo paliv a energetiky, ministerstvo těžkého strojírenství, ministerstvo všeobecného strojírenství, ministerstvo lehkého průmyslu a ministerstvo potravinářského průmyslu.

³⁴ Viz Gesetzblatt, 1951, str. 143—144; str. 405—408; str. 661—664.

vými zeměmi, v jejímž rámci se podniky vyvíjely dosti nerovnoměrně. Významnější podniky této skupiny posílily sektor ústředně řízeného průmyslu, předáním méně významných podniků, řízených dříve jednotlivými zeměmi, místním orgánům státní moci pak byla značně rozšířena hospodářská základna jejich činnosti.

e) Zřízením většího množství průmyslových ministerstev byla vytvořena možnost specializovanějšího řízení ústředně řízených podniků a upevněna zásada centralizovaného odvětvového řízení průmyslu, jež byla v tomto období vývoje nezbytnou podmínkou rozvoje průmyslové výroby. Rovněž tím, že zajišťování proporcionálního rozvoje podniků místního průmyslu bylo svěřeno Státní plánovací komisi, bylo zajištěno, že tyto podniky se mohly vyvíjet jednotně v celé NDR a že jejich činnost mohla být koordinována s činností ústředně řízených podniků.

V roce 1950 byla v podstatě dokončena výstavba takového centrálního státního řízení průmyslu, které umožňovalo pevně prosazovat hospodářsko-politické cíle NDR, naučit dosud organizačně poměrně slabé národní podniky řídit výrobu a zvyšovat kvalifikaci a zkušenosti hospodářských funkcionářů. Centralizace však byla zároveň doprovázena rozvojem demokraticismu, zvyšováním účasti pracujících na řízení průmyslu, zejména na vypracovávání a kontrole hospodářských plánů. Centralizace však nesporně stála na prvním místě. „Přísná centralizace státního řízení socialistické výstavby a na tomto základě se vyvinuvší struktura a řízení socialistického hospodářství byly v této formě v tehdejší době naprosto správné, byly v souladu se stupněm vývoje výrobních sil a odpovídaly — vzhledem k tomuto stavu vývoje — plně zásadě demokratického centralismu.“³⁵

Reorganizace průmyslu z roku 1950 zahájila období neustálého prohlubování metod socialistického řízení průmyslu. Již v červnu 1951 konstatovalo 6. zasedání ÚV Jednotné socialistické strany Německa, že je nutno přejít k vyšším formám řízení průmyslu a zavést v něm chozrasčot. Ještě před zavedením chozrasčotu byl zorganizován všeobecný smluvní systém pro dodávky zboží nařízením ze dne 6. prosince 1951.³⁶

Úspěchy německého hospodářství v prvním roce pětiletého plánu a úspěšné upevňování hospodářské samostatnosti podniků se staly předpokladem závažné změny v jejich právním postavení, která byla uskutečněna v březnu 1952.³⁷ Sdružení národních podniků byla zrušena a všechny národní podniky se staly samostatnými právními osobami, byly převedeny na chozrasčot a dostaly potřebné základní a oběžné prostředky. Rozsah jejich právní způsobilosti a vnitřní organizace určovaly jejich statuty.

³⁵ Richter H. - Hildebrandt G., *Der demokratische Zentralismus*. Berlin, Verlag Die Wirtschaft, 1959, str. 10.

³⁶ Viz Gesetzblatt, 1951, str. 1141—1143.

³⁷ Viz Gesetzblatt, 1952, str. 225—226.

Právní osamostatnění všech národních podniků umožnilo další zjednotnění celé soustavy orgánů podřízených se na správě průmyslu. Práci podniků ústředního významu řídily a kontrolovaly hlavní správy jako přímá součást ministerstev. Vedoucí hlavní správy byl podřízen přímo ministrovi nebo jeho náměstkovi. Jako poradní orgány vedoucích hlavních správ byly zřízeny vědecko-technické rady, které se zabývaly otázkami vědeckotechnického rozvoje daného průmyslového oboru.

Na 2. konferenci Jednotné socialistické strany Německa v červnu 1952 byl vytyčen úkol zahájit plánovitou výstavbu základů socialismu. Z této směrnice vyplynula národnímu hospodářství řada závažných úkolů. Musila být urychlena rekonstrukce některých odvětví těžkého průmyslu. Zakládání zemědělských družstev vyžadovalo zvýšenou mechanizaci zemědělství. Aby byla zvyšována životní úroveň obyvatelstva, musil být rozšířen sortiment průmyslových výrobků určených pro širokou spotřebu obyvatelstva. Bylo nutno zvýšit kvalitu průmyslových výrobků a snížit výrobní náklady.

V červenci 1952 byla provedena územní reorganizace.³⁸ Staré zemské zřízení bylo zrušeno a místo dosavadních zemí bylo zřízeno 14 krajů tak, aby každý kraj v podstatě odpovídal ekonomické oblasti. Kladnou stránkou nového administrativního dělení bylo, že nejen vycházelo z existujícího rozmístění výroby, nýbrž ve značné míře přihlíželo i k perspektivám dalšího rozvoje hospodářství.³⁹ Zlepšeno bylo rovněž podle stejných hledisek rozhraničení jednotlivých obcí a zejména okresů. Toto nové administrativní dělení umožnilo značně zlepšit řízení hospodářské a kulturní výstavby místními orgány státní moci.

Silně centralizované řízení průmyslové výroby, které bylo výsledkem reorganizace z roku 1950, bylo základem organizace průmyslu až do konce tohoto období vývoje, tj. do reorganizace z února 1958. Centralizované řízení, jehož účelem bylo upevnit podniky a naučit je řídit co nejlépe výrobu, plánovat výrobu a uskutečňovat materiálně technické zásobování a odbyt, přineslo velmi brzy dobré výsledky, které se projevily jak v překračování pětiletého plánu, tak i v upevňování podniků. Přísná centralizace však postupně začala být pocíťována, úměrně k tomu, jak plnila svůj vlastní úkol, jako brzda dalšího rozvoje průmyslové výroby. Proto byla v dalších letech postupně činěna opatření ke zmírnění centralizace a zvyšování oprávnění podniků.

Usnesením rady ministrů ze dne 16. prosince 1954,⁴⁰ jež uskutečnilo usnesení IV. sjezdu Jednotné socialistické strany Německa z dubna 1954,

³⁸ Viz Gesetzblatt, 1952, str. 613—614.

³⁹ Viz Ala je v E., *Voprosy ekonomičeskogo rajonirovanija i razmeščeniija promyšlennogo proizvodstva v socialističeskich stranach*. Voprosy ekonomiki č. 10/1959, str. 92.

⁴⁰ Viz Gesetzblatt, 1954, str. 947—952.

bylo zjednodušeno plánování. Bylo třeba zvýšit rentabilitu podniků zvýšením produktivity práce a snížením vlastních nákladů. Cestou k dosažení tohoto cíle bylo zjednodušení plánování, zdokonalení kontroly a zvýšení kvalifikace osob, účastnících se plánování. Podle nové metodiky plánování dostávaly podniky od ministerstev závazné výrobní úkoly pouze tehdy, když se jednalo o hospodářsky velmi závažné úkoly.

V prosinci 1955 bylo na základě usnesení 25. zasedání ÚV Jednotné socialistické strany Německa vydáno nařízení o rozšíření pravomoci ministrů, vedoucích hlavních správ a ředitelů podniků.⁴¹ Právo jmenovat členy ministrova kolegia, poradního orgánu, projednávajícího nejdůležitější otázky řízení daného resortu, které dosud náleželo předsedovi vlády, bylo přeneseno na jednotlivé ministry. Ministrům bylo rovněž uděleno právo zřizovat po dohodě se Státní plánovací komisí a ministerstvem financí nové podniky a udělovat se souhlasem ministerstva zahraničního a vnitro-německého obchodu národním podnikům povolení ke zřizování zastoupení podniků v zahraničí.

Oprávnění vedoucích hlavních správ bylo rozšířeno o právo určovat strukturu podniků, schvalovat plány podniků a změny v nich, zavádět prémiové mzdové fondy pro mechanizaci, racionalizaci a zavádění nové techniky v podřízených podnicích apod.

Pravomoc ředitelů podniků byla rozšířena o oprávnění měnit stavy podniků v rámci plánu pracovních sil a mzdového fondu, o některá oprávnění v oblasti investiční výstavby podniků, technologického režimu práce podniků, při zavádění nových ochranných známek a chráněných vzorů a při registrování údajů o podniku v podnikovém rejstříku apod.

Těmito opatřeními byla upevněna osobní odpovědnost ministrů, vedoucích hlavních správ a ředitelů podniků a bylo jim umožněno operativněji a samostatněji rozhodovat o větším okruhu otázek než doposud.

Zároveň s rozšiřováním oprávnění osob odpovědných za řízení jednotlivých úseků hospodářské činnosti byla dále prohlubována účast pracujících na řízení průmyslu. Velmi se rozšířilo zejména uzavírání kolektivních smluv. Jinou důležitou formou účasti pracujících na řízení hospodářství se staly výrobní porady, jejichž usnesení měla doporučující charakter pro správu podniku, a hospodářské konference⁴² pořádané v jednotlivých podnicích nebo v celém průmyslovém oboru.

První pětiletý plán na léta 1951—1955 byl úspěšně splněn. Rozvoj průmyslové výroby, jež měla ve srovnání s rokem 1950 celkově stoupnout na 190 %, vzrostla v mnoha průmyslových odvětvích daleko více (např. v těž-

⁴¹ Viz Gesetzblatt, 1955, str. 933—935.

⁴² Např. pouze v roce 1955 bylo uspořádáno více než 4000 hospodářských konferencí.

kém strojírenství stoupla výroba na 227 %).⁴³ Úspěšné splnění první pětiletky se stalo základem pro vypracování druhého pětiletého plánu na léta 1956—1960. Ve směrnících III. konference Jednotné socialistické strany Německa z března 1956 bylo vytyčeno jako hlavní úkol průmyslu zvýšit výrobu během druhé pětiletky ve srovnání s rokem 1955 na 155 % a zahájit tak období mohutných socialistických přeměn.⁴⁴

Během dalších let, zejména v roce 1956 a 1957, se ukazovalo stále jasněji, že přes opatření zaměřená na zvyšování samostatnosti podniků a práv místních orgánů státní moci je centralizace hospodářství přílišná, brání zvyšování účasti pracujících na řízení a neumožňuje přenést na místní orgány státní moci větší práva při řízení hospodářství natolik, jak to vyžadoval stav rozvoje výrobních sil, rozvoj aktivity pracujících a stav všech státních a hospodářských orgánů. Na nutnosti zdokonalení organizace a metod práce hospodářského a státního aparátu nic neměnily úspěchy v hospodářské výstavbě.⁴⁵ Bylo třeba odstranit tři hlavní rozpory: rozpor mezi rozsáhlou centralizací četných úkolů u ústředního státního aparátu a požadavkem zapojit do řízení hospodářství co největší počet pracujících, rozpor mezi rostoucí samostatností podniků a často byrokratickým rozhodováním ústředních státních orgánů a rozpor mezi potřebou komplexního plánování a mezi resortním rozhodováním o mnoha dílčích otázkách.

Ukázalo se, že všechna dosavadní opatření, mezi nimi i poslední z nich, vytvoření Hospodářské rady v dubnu 1957 jako orgánu rady ministrů, jenž působil při plánování rozvoje národního hospodářství souběžně se Státní plánovací komisí, mohou řešit pouze dílčí otázky, kdežto významné úkoly vyplývající z dovršování socialistické výstavby vyžadovaly nové, zásadní řešení. Tímto řešením nemohlo být pouze vytvoření nových organizačních předpokladů pro splnění mohutných úkolů sedmiletého plánu, nýbrž především úplná změna, zdokonalení a zjednodušení práce jak hospodářského, tak celého státního aparátu.

Období centralizovaného řízení průmyslu prostřednictvím hlavních správ skončilo v roce 1957. Počátek tohoto období se v podstatě shodoval s dokončením demokratické revoluce a s počátkem plánovité výstavby základů socialismu. V důsledku upevnění politické a hospodářské moci dělnické třídy, posílení vedoucí úlohy Jednotné socialistické strany Německa, úspěšné obnovy průmyslové výroby a prohlubování socialistického uvě-

⁴³ Viz Neues Deutschland ze dne 4. února 1956, str. 1.

⁴⁴ Ulbricht W., *Zur sozialistischen Entwicklung der Volkswirtschaft seit 1945*. Berlin, Dietz Verlag, 1959, str. 537—539.

⁴⁵ Např. plán rozvoje národního hospodářství NDR byl v r. 1957 splněn na 101,6 %. Přesto, že byla pracovní doba snížena na 45 hod. týdně, zvýšila se produktivita práce o 5 %. Dva milióny dělníků se podílely na socialistickém soutěžení. [Viz Neues Deutschland ze dne 28. února 1958.]

domění nejširších vrstev pracujících bylo v tomto období možno v organizaci průmyslu uplatňovat socialistické zásady řízení hospodářství daleko rychleji než v období do roku 1949.

Rozbor jednotlivých opatření z let 1949—1957 nás opravňuje charakterizovat je jako období definitivního vítězství socialistického hospodářství jak pokud jde o získání absolutní převahy socialistického sektoru nad kapitalistickým sektorem a sektorem malovýrobců,⁴⁶ tak i pokud jde o upevnění socialistických metod řízení hospodářství. Během tohoto období byly odstraněny jednotlivé specifické rysy vyskytující se při řízení hospodářského rozvoje, jež byly důsledkem zvláštních podmínek vzniku a průběhu socialistické revoluce v Německé demokratické republice, a byly upevněny obecné socialistické zásady řízení hospodářství, používané ve všech socialistických státech.

Vznik Německé demokratické republiky jako státu lidové demokracie umožnil přechod řízení veškerého politického a hospodářského života na německé orgány. Prvním opatřením, zaměřeným na upevnění jednotného centrálního řízení hospodářského rozvoje bylo zřízení ministerstva pro plánování a ministerstva průmyslu. Základní rysy, charakteristické pro toto období přísně centralizovaného průmyslu, však přinesly změny, uskutečněné koncem roku 1950 a začátkem roku 1951, jež zvýšily význam jednotného ústředního řízení hospodářského plánování zřízením Státní plánovací komise a upevnily centrální řízení ústředně řízených podniků. Třebaže převažovalo přímé centralizované řízení, byla na druhé straně postupně rozšiřována pravomoc podniků, prohlubována účast pracujících na řízení a do jisté míry zvýšena úloha místních lidových zastupitelstev při řízení hospodářství. Tím byly po úspěšném splnění dvouletého hospodářského plánu, jehož cílem byla obnova hospodářského života, vytvořeny nutné organizační předpoklady pro plnění pětiletého plánu na léta 1951 až 1955, prvního komplexního plánu hospodářského rozvoje NDR, zaměřeného na plánovitou výstavbu základů socialistické společnosti.

Vzhledem k tomu, že silně centralizovaná organizace, jež na počátku tohoto období plně odpovídala danému stupni vývoje, začala být v souvislosti s mohutným rozvojem výrobních sil a s upevňováním podniků pocíťována jako brzda dalšího rozvoje, bylo v letech 1954—1957 učiněno několik dílčích opatření k jejímu zmírnění. Tyto dílčí úpravy (zjednodušení plánování, zvýšení práv ministrů, ředitelů hlavních správ a ředitelů podniků a vytváření předpokladů pro prohlubování účasti pracujících na řízení) však plnily své poslání pouze po určitou dobu a nemohly trvale od-

⁴⁶ Výroba socialistického sektoru v průmyslu činila v druhém pololetí 1948 54 % celkové průmyslové výroby, v roce 1950 již 88,8 %. [Viz Belousov E. A., *Razvitije tjažoloj promyšlennosti v GDR*, Moskva, Gospolitizdat, 1958, str. 12.]

stranit vznikající rozdíly mezi centrálním řízením, operativní samostatností podniků a kompetencí místních orgánů státní moci. Dozrála nutnost přebudovat celou organizaci průmyslu v rámci zjednodušení a zdokonalení práce celého státního aparátu. Uskutečnění tohoto úkolu v roce 1958 zahájilo novou etapu vývoje Německé demokratické republiky, etapu dovršování socialistické výstavby, vytyčenou na V. sjezdu Jednotné socialistické strany Německa v roce 1958.

Die Entstehung des staatlichen sozialistischen Eigentums und die Entwicklung der Organisation der Industrie in der Deutschen Demokratischen Republik vom Jahre 1945 bis zum Jahre 1957

Zdeněk Mada

Im ersten Teil seiner Studie schildert der Verfasser die Herausbildung des staatlichen sozialistischen Eigentums und die ersten Organisationsformen der Industrie in den Jahren 1945—1949. Er zeigt die etappenweise Wiederherstellung des politischen Lebens und der Wirtschaft in der sowjetischen Besatzungszone [Wiederherstellung der Organe der Selbstverwaltung, der Tätigkeit der politischen Parteien und Gewerkschaften, Erneuerung von Produktion und Verkehr, Durchführung einer Bodenreform u. ä.] unter der führenden Rolle des Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands und mit umfangreicher Hilfe der sowjetischen Besatzungsmacht. Er behandelt vor allem die Beschlagnahme und Enteignung des Vermögens von Kriegsverbrechern und Naziaktivisten auf Grund der Befehle der Sowjetischen Militär-Administration. Den Prozess der Schaffung des staatlichen sozialistischen Eigentums kennzeichnet er als eine sozialistische Vergesellschaftung, wenn auch ihre Wurzeln in der antifaschistischen und demokratischen Bewegung liegen. Weiter behandelt er die Leitung der Tätigkeit der volkseigenen Betriebe, welche in der sowjetischen Besatzungszone einheitlich vorerst nach den einzelnen Ländern organisiert wurde und erst im Jahre 1948, nach der Bildung der Deutschen Wirtschaftskommission als ersten zentralen Organs für die Leitung der Wirtschaft, in der ganzen sowjetischen Besatzungszone. Schon in dieser Periode wurden einige Prinzipien der sozialistischen Leitung der Industrie verwirklicht, wenn auch in embryonaler Form (so insbesondere das Prinzip der Wirtschaftsplanung, der Teilnahme der Werktätigen an der Leitung der Wirtschaft u. dgl.).

Der zweite Teil ist der Organisation der Industrie von der Gründung der Deutschen Demokratischen Republik im Jahre 1949 bis zur Reorganisation der Industrie in der Periode des planmäßigen Aufbaues der Grundlagen des Sozialismus, welche durch eine streng zentralisierte Leitung der Wirtschaft gekennzeichnet ist, gewidmet. Es werden hier vor allem die Verfügungen in den Jahren 1950 und 1951 behandelt, welche eine der Organisation der Industrie in der Tschechoslowakischen Sozialistischen Republik, der Polnischen Volksrepublik und in weiteren volksdemokratischen Staaten sehr ähnliche Organisation der Industrie schufen. Die Bedeutung der einheitlichen zentralen Leitung und Planung wurde erhöht und andererseits wurden schrittweise die Befugnisse der Betriebe erweitert, die Teilnahme der Werktätigen an der Leitung vertieft und die Aufgabe der Volksvertretungen bei der Leitung der Wirtschaft gewissermaßen erhöht.